нотўғри ривожланиш стратегияси кўрсатилган. Таъкидланишича, экологик муаммоларни ҳал қилишда катта тажрибани ҳисобга олган ҳолда, атроф-муҳитни сақлаш бўйича чора-тадбирлар кўрилмоқда.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются вопросы истории развития основных экологических проблем в регионе Южного Приаралья. В качестве основной причины развития этого явления указывается неверная стратегия развития производительных сил региона. Отмечено, что учитывая большой опыт в решении экологических проблем принимаются меры по сохранению окружающей среды.

SUMMARY

The article discusses the history of the development of the main environmental problems in the South Aral region. An incorrect development strategy for the productive forces of the region is indicated as the main reason for the development of this phenomenon. It is noted that, given the extensive experience in solving environmental problems, measures are being taken to preserve the environment.

QARAQALPAQSTANDA MÁDENIY-AǴARTÍWSHÍLÍQ JUMÍSLARÍNÍŃ RAWAJLANÍWÍNDA MILLIY ZÍYALÍLAR XÍZMETI (1920-30-j)

B.Saǵındikov – *doktorant*

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

Tayanch sózlar: madaniyat, mafkura, dramaturgiya, kinoteatr, kitubxona, klub, radio.
Ключевые слова: культура, идеалогия, драматургия, кинотеатр, библиотека, клуб, радио.
Key words: culture, ideology, dramaturgy, cinema, library, club, radio.

Qaraqalpaq mádeniy-aǵartıwshılıq jumıslarınıń qáliplesiwinde sol waqıttaǵı mámleketlik siyasiy dúzim hám kózqaraslar óz tásirin kórsetken edi. 1917-jılı keńes húkimeti ornawı menen Orta Aziya elleri aymaǵındaǵı tábiyiy resurslardı izertlep ózlestiriwge hám jergilikli xalıqtıń mádeniyatınıń qáliplesiwinde kommunistlik ideologiyalıq siyasatın alıp barıwdı maqset etken edi.

Bolsheviкler partiyası jergilikli xalıqtı Awqam totalitar ideologiyası ruwxında tárbiyalaw hám isenimin oyatıw maqsetinde jasalma marksizm-leninizm filosofiyasında bayıtılǵan mádeniy-aǵartıwshılıq jumıslarınan paydalanadı. Jańa tariyxıy birlik «sovet xalqı» degen at penen onıń tiykarı barlıq xalıqlar bir-biri menen dos, tuwısqan dep socializm, internacionalizm siyasatı uranında hár túrli millet wákillerin bir oraydan basqarıwda tilinen, ruwxıyatınan ayırıwdı maqset etti.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev "kópshilik zıyalılar qatarında men de bir pikirdi úlken árman menen oylayman, mámleketimizde úshinshi renessanstı jigirmalanshı ásirde aǵartıwshı jádid babalarımız ámelge asırıwları múmkin edi. Nege degende, bul pidayı hám jankúyer zıyalılar óziniń pútkil ómirlerin milliy oyanıw ideyasına baǵıshlap, úlkeni sawatsızlıq hám qalaqlıqtan alıp shıǵıw, milletimizdi ǵáplet batpaǵınan qutqarıw ushın bar kúsh hám imkaniyatların sarpladı. Usı jolda olar ózlerinin` áziz janları da qurban qıldı. Olar "ilimnen basqa qutqarıw jolı joq hám bolıwı hám múmkin emes" degen hádis súrenin áhmiyetli ómirlik isenim dep bildi. Milliy ǵárezsizlik, rawajlanıwǵa hám abadanlıqqa, dáslep aǵartıwshılıq arqalı, dúnyalıq hám diniy bilim, zamanagóy ilim-ónerlerin tereń iyelewi arqalı erisiwi múmkin dep esaplaǵan" – dep pikir bildirdi [1].

Keńes húkimeti ásirler dawamında qáliplesken islam dini muqaddesligin, qaraqalpaq milliy úrp-ádet dástúrlerin, bay miyrasların inabatqa almay, olardı eskilik qaldıqları dep eski jazıwda jazılǵan kitaplar, qoljazbalardı órtep eski bilim beriw oshaqları bolǵan meshit-medreselerdi joq qılıwǵa háreket etti.

Qaralpaqstanda da barlıq mádeniy aǵartıw jumısları partiyanıń 1920-jılı RKP(b) XIII sezdi, "Awıldaǵı mádeniy jumıslar haqqında"ǵı qararında: "Awıllarımızdıń házirgi mádeniy dárejesi jaǵdayında awılda júrgiziletuǵın hár qanday siyasiy jumıs sawatsızlıqtı saplastırıw, eń ápiwayı bilimlerdi taratıw hám awılǵa eń zárúrli bolǵan mádeniy xızmet kórsetiw jumısları menen sózsiz baylanıstırılıwı kerek" – dep atap kórsetken edi [2].

XX ásirdiń baslarına shekem házirgi Qaraqalpaqstan aymaǵında 70 ke jaqın medrese bolǵan. Bir ǵana Ámiwdárya bóliminde 1895-jılı 58 medrese bolǵan [3]. 1920-1923-jıllarda eldegi meshit medreselerde oqıtıwdı toqtatıp xalıqtı ǵalaba sawatlandıramız dep xalıqtıń erkine qaramay jańa sovet shólkemlerin ashtı hám muǵallim tayarlaytuǵın qısqa kurslar shólkemlestiriledi.

1920-jılı 19-iyulde sawatsızlıqtı saplastırıw boyınsha Pútkil Rossiyalıq komissiya tárepinen 1921-jıldıń sentyabrinde Ámiwdárya Oblastında 24 sawat ashıw mektebi shólkemlestirilip, olarda 602 adam oqıdı. 30 adam usı mektepler ushın muǵallimler tayarlaytuǵın bir yarım aylıq kurslardı tamamladı [4].

1920-jıllarǵa kelip qaraqalpaq milliy zıyalılarınan A.Dosnazarov, O.Ermanov, A.Qudabaev, K.Allambergenov, Q.Áwezov, K.Sadullaev, K.Nurmuxamedov, T.Nızamatdinov, İ.Bekimbetovlar siyasiy mádeniy-aǵartıwshılıq jumıslarınıń belsendileri bolıp jetilisip shıqtı.

Ásirese, 1920-1930-jılları jańadan shólkemlestirilgen mádeniy-aǵartıwshılıq mákemeleri kitapxanalar, klublar, qızıl múyesh, qızıl shayxana hám oqıw, diyqanlar úyleri, radio shaqapshaları, kinoteatr hám teatr dógerekleri sıyaqlı mádeniyat úyleri xalıqtıń mádeniy turmısında áhmiyetli rol oynadı. Sonıń menen birge, kóp ǵana gazeta-jurnallar, kórkem, siyasiy hám ilimiy ádebiyatlar qaraqalpaq hám rus tillerinde bir neshe nusxada basıp shıǵarılıp olar xalıqtı bolsheviklik partiya siyasatı tiykarında qayta tárbiyalawda, xalıq arasında imperiyalıq dúzimniń siyasatın sińdiriwde tiykarǵı tayanısh ornı boldı. Sonlıqtan keńes húkimeti dáslepki waqıtlardan baslap-aq Qaraqalpaqstanda mádeniy-aǵartıwshılıq mekemelerin shólkemlestiriwge kiristi.

1921-jılı Ámiwdárya okruginde bes klub, altı qızıl shayxana, 8 oqıw úyi jumıs isledi. 1920-1921 jılları Qaraqalpaqstannıń hám Xorezmniń Ámiwdárya boyındaǵı rayonlarında arnawlı kitapxanası hám kino úskenesi bar "Qızıl barja" xalıq arasında siyasiy-tárbiyalaw jumısların alıp baradı [5].

Bul "Qızıl barja" Ámiwdárya okruginiń rayon xalqına kinolar kórsetiw menen birge, Totalitar imperiyasınıń alıp barıp atırǵan siyasatınıń mánis mazmunın, partiyanıń siyasiy ideologiyasın úgit-násiyatlaytuǵın kitaplardı taratıw, rayon ishinde de úgit-násiyatlaw jumısları alıp barılatuǵın edi.

Sonday-aq mádeniy-aǵartıwshılıq mekemeleri menen birge olardıń bólimlerinde shólkemlestirilip barıldı. Atap aytqanda, 1927-1928- jılları Qaralpaqstanda 8 klub, 13 qızıl shayxana, 8 diyxanlar úyi, 9 kitapxana, 1 qızıl úy, 2 kinoteatr, 3 kóshpeli kino, 2 radiouzel hám bir milliy truppa boldı [6].

Xalıqtıń mádeniy turmısında kitapxanalar úlken orın tuttı. Bul tarawdaǵı jumıslar ishki qarama-qarsılıqqa iye bolıp, birinshiden meshit hám medreseler janında toplanǵan xalıqtıń kóp ásirlik ruwxıy azıǵı bolǵan kitapxanalardı saplastırıw bolsa, ekinshiden sovet húkimetiniń talabına bola mádeniy orayı bazası sıpatında kitapxanalar shólkemlestiriw hám siyasiy tárbiyalawda tiykarǵı baǵdar etip belgilendi.

1928-jılı Qaraqalpaqstan Oblastlıq Xalıq bilimlendiriw bólimi qasınan Qaraqalpaq etnografiyası atlı ekspeditsiya shólkemlestirilip xalıq arasınan tariyxıy mádeniy eksponatlardı jıynap Úlketanıw muzeyine tiykar salındı. 1929-jılı 16-may kúni Tórtkúl qalası mádeniyat úyinde

úlketanıw kórgizbesi ashılıp, onda qaraqalpaq xalqınıń milliy kiyimleri, úy buyımları, tagınshaqları, eski qol jazba kitaplar, Xiywa hám Tórtkúl baspaxanasında basılǵan tas baspa kitaplar, qádimgi hám orta ásirlerge tiyisli esteliklerdiń súwretleri menen kartinaları orın aldı [7].

Qaraqalpaq kórkem óner teatrı 20-jıllardıń basında dramalıq háweskerler dógereginen jetisip shıǵıp onda Q.Áwezov, Z.F.Qasımov, S.Májiytov, Á.Ótepovlar teatr dramaturgiyasınıń qáliplesiwine tiykar salǵan edi.

Háweskerler dógeregi 1920-1921-jılları Shımbay, Shorxan hám Shabbazlardaǵı klublar, mádeniyat úyleri, qızıl shayxanalardıń qasınan dúzildi. Sonday-aq, 1921-jılı Tórtkúlde qalalıq klub, kitapxanalar ashılıp, klubta háwesker dógerekshiler tárepinen kesheler ótkerilip, koncertler shólkemlestirilip turıldı. Tórtkúldegi klub qaraqalpaq teatrınıń qáliplesiwine keń imkaniyat jarattı. Sonıń menen birge 1923-jılı Xorezm truppası "Sayyor" Tórtkúl qalasına kelip, qala xalqına ózbek tilinde spektakller kórsetti [8].

Qaraqalpaq dramaturgiyalıq shıǵarmaları S.Májitov, Á.Ótepov, A.Begimov, J.Aymurzaevlar tárepinen dórelip háwesker dógereklerinde qoyılǵan piesa hám spektaklleri kórkemlik jaqtan bayıtıp barıldı.

Ózbek ádebiyatınıń wákili Xamza Hákimzada Niyaziy Xojeli, Qońırat Shımbay qalalarında bolıp, mádeniyat úylerinde, háweskerler dógereklerinde, dramalıq truppalarda, kontsert brigadalarında kishkene dramalıq shıǵarmalar jazıp saxnalastırıp tamashagóylerge qoyıp berip júrdi [9].

1925-jılı Tórtkúlde pedtexnikum studentleriniń kúshi menen birinshi qaraqalpaq milliy truppası "Tań nurı" shólkemlestirildi. Onı dáslepki waqıtta sol texnikumnıń oqıtıwshısı Z.F.Qasımov, 1927-jılı Á.Ótepov basqardı. Bul truppa keleshekte Qaraqalpaq mámleketlik teatrınıń tiykarı boldı. Ol óziniń dáslepki ómir súrgen jıllarında tek ǵana koncert qoyıp beriw menen ǵana shuǵıllandı. Teatr truppasında 1922-1925-jılları Á.Ótepov "Jezdejan", "Zindan", "Teńin tapqan qız" pesasınıń dáslepki variantı – "Sháleke bay" pesasın dóretti [10].

"Tań nurı" milliy teatr truppasında jazıwshılar tárepinen jazılǵan shıǵarmalar kommunistlik partiyanıń siyasiy bólimi komissiya aǵzaları tárepinen kórip shıǵılar edi. Teatrda saxnalastırılǵan spektakller sol dáwirdiń siyasiy dúzimin qollap-quwatlaytuǵın mádeniy-aǵartıwshılıq jumısları sheńberinde bolıwın talap eter edi.

Qaraqalpaqstan Oblastlıq Atqarıw Komitetiniń 1926-jılı 11-apreldegi "Qaraqalpaq milliy teatr truppasın dúziw haqqında" qararı menen házirgi Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq Mámleketlik sazlı teatrına tiykar salınǵan. Qaraqalpaqstan Oblastlıq Bilimlendiriw bóliminiń 1926-jıl 3-maydaǵı buyrıǵına muwapıq Z.F.Qasımov "Tań nurı" qaraqalpaq milliy teatr truppasınıń kórkemlik basshısı etip tayınlanǵan. 1926-jılı 8-noyabr kúni Q.Áwezovtıń úsh aktli "Tilek jolında" muzıkalıq dramasınıń premyerası menen "Tań nurı" truppası perdesi saltanatlı jaǵdayda ashılǵan. 1927-jıldıń jazında Z.F.Qasımov basshılıǵında "Tań nurı" truppası birinshi ret Shabbaz, Qıpshaq, Xojeli, Shımbay, Shortankól, Qońırat boylap eki yarım ay dawamında úlken gastrol saparında boldı [11].

Bul waqıtları truppa quramına qaraqalpaq zıyalılarınan 27 háwesker bolıp, olardıń arasında milliy mádeniyatımızdıń kórnekli wákilleri sanalǵan J.Aymurzaev, A.Matyakubov, K.Ubaydullaev, A.Xojalepesov, M.Matjanov, J.Seytova, Q.Bekmuratova, M.Temirxanova, P.Satekeeva, T.İsmetullaev, J.Pirnazarov, K.Allaniyazov, B.Seytov, O.Tóremuratov hám basqalar bar edi.

20-jıllardıń aqırı 30-jıllardıń basında tariyxıy hám házirgi zaman temasında bir qatar shıǵarmalar S.Májitovtıń "Jigit boldıq", "Sońǵı selteń", «Baǵdagúl", Á.Ótepovtıń "Boyawshı wákil", "Jalqaw diyqan", "Kóknarshı", A.Begimovtıń "Qorlıqtan azat", "Bul kim?", J.Aymurzaevtıń "Hákisliler" hám t.b. pyesaları dóredi. Bul pyesalar Qaraqalpaq mámleketlik teatr saxnasında qoyıldı [12].

1935-jılı Respublikada teatr jumısın bunnan bılayda rawajlandırıw hám de teatrımızda rus hám ózbek truppaların shólkemlestirip, jas tamashagóyler teatrın ashıwdı názerde tutadı. Sonday-aq mámleketlik teatrımızǵa Qazaqstannan joqarı mamanlıqtaǵı qánigeli rejisser G.Omarov hám xudojnik B.D.Kamenevler shaqırıladı.

Usı dáwirde dúnyaǵa belgili kórnekli teatr ǵayratkerleri İ.M.Moskvin, V.İ.Kachalov, L.M.Leonidov, M.M.Tarxanov, dramaturg V.Vishnevskiy sıyaqlı ataqlı qánigeler menen tájriybe almasıp, ushırasıwlar ótkerildi.

Solay etip, milliy teatrımızdıń qáliplesiwinde Z.Qasımov, Q.Áwezov, S.Májitov, Á.Ótepovlardıń qaraqalpaq milliy dramaturgiyasın jaratıwda mádeniy-aǵartıwshılıq jumıslarınıń sol dáwirdegi kommunistlik partiya siyasatı menen baylanıslı rawajlanǵanın kóriwimizge boladı.

Juwmaqlap aytqanda, XX ásirdiń 20-30-jıllarında kommunistlik partiya siyasatı qaraqalpaq mádeniy-aǵartıwshılıq jumıslarınıń qáliplesiwinde, xalqımızdıń ásirler boyı qáliplesken milliy mádeniyatımız, qádiriyatlarımız hám úrip-ádetlerimizdi eskilik qaldıqları dep tariyxımızdan óshiriwge, jasalma kommunistlik ideologiyası siyasatı astında jańa sovetlik dúzimniń abzallıǵın xalıqtıń sanasına ruwxıyatına sińdiriwge háreket etkeni tariyxıy shınlıq esaplanadı. Bul siyasiy dúzim dáwirinde jasap sonsha qıyınshılıqlarǵa qaramastan, qaraqalpaq milliy mádeniyatınıń qáliplesiwinde, mádeniy-aǵartıwshılıq jumısların alıp barǵan pidayı jankúyer zıyalılardıń ismi hám olardıń dóretiwshilik jolları keleshek áwladlarımız ushın shın mánisindegi tárbiya mektebi wazıypasın atqarıwı sózsiz.

Ádebiyatlar

1. Мирзиёев Ш.М. Ўқитувчи ва мураббийлар кунига бағишланган нутқи. –Тошкент: 30-сентябрь, 2020.
2. Қарақалпақстан АССР тарийхы II-том. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1977, 264-б.
3. ҚРОМА – ф. 269, оп. 5, д 1. 6-7- б.
4. Очерки истории Каракалпакской АССР II т. – Т.: «Наука», 1964. - С.188.
5. Непесов Г. Из истории Хорезмской революции. -Тошкент: «Шарқ», 1962, -С. 224.
6. Қарақалпақстан АССР тарийхы II-том. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 1977, 264-б.
7. Хожаниязов Ғ. Жанубий Орол бўйидаги маданият, маънавият ва маърифатнинг чуқур илдизлари. // «Илим ҳәм жәмийет» 2016, №1, 31-б.
8. Қарақалпақстан АССР тарийхы II том. -Нөкис: «Қарақалпақстан», 1977, 262-б.
9. Пахратдинов Ә., Алламбергенов К., Бекбергенова М. XX әсир қарақалпақ әдебияты тарийхы. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 2011, 27-б.
10. Қарақалпақстанның жаңа тарийхы. Қарақлпақстан XIX әсирдиң екинши ярымынан XXI әсирге шекем. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 2003, 390-391- б.
11. Жүзимбетов А. Қарақалпақ театрының қәлиплесиўи ҳәм раўажланыўы. // «Сәният», 2016, №3, 6-б.
12. Қарақалпақстанның жаңа тарийхы. / Қарақалпақстан XIX әсирдиң екинши ярымынан XXI әсирге шекем. –Нөкис: «Қарақалпақстан», 2003, 391-б.

REZYUME

Maqolada XX asrning 20-30-yillarida qoraqalpoq madaniy-marifiy ishlarini shakllantirish masalalari ko`rib chiqilgan. Totalitar tuzum davrida Qoraqalpoqiston milliy ziyolilarining ta`lim, madaniyat va san`at sohalaridagi madaniy-marifiy ishlari tahlil qilinadi.

РЕЗЮМЕ

В статье изучаются вопросы о формировании каракалпакской культурно-просветительских работ в 20-30-е годы XX века. Проанализировано культурно-просветительские работы каракалпакских национальных деятелей в сфере образования, культуры и искусства в период тоталитарного режима.

SUMMARY

The article studies the issues of the formation of the Karakalpak cultural and educational work in the 20-30 s of XX century. It was analyzed the cultural and educational work of the Karakalpak national figures in the field of education, culture and art during the period of the totalitarian regime.

ҚАРАҚАЛПАҚЛАРДЫҢ ТАРИЙХЫЙ МӘКАН ҲӘМ ЗАМАНДА ПАЙДА БОЛЫЎЫ ҲӘМ ҚӘЛИПЛЕСИЎИ

Ж.Усенов – *үлкен оқытыўшы*

Әжинияз атындағы Нөкис мәмлекетлик педагогикалық институты

А.Дабылов – *студент*

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Таянч сўзлар: халқ, тарих, миллий менталитет, урф-одат, маданият, миллат, қавм, уруғ, менталитет, кўчманчи қавм, мамлакат, ўтроқ қавм.

Ключевые слова: народ, история, национальный менталитет, обычай, культура, нация, племя, семья, кочевник племя, страна, оседлое племя.

Key words: people, history, national mentality, custom, culture, nation, tribe, family, nomad tribe, country, sedentary tride.

Халықтың миллий менталитетиниң қәлиплесиў дереклериниң бири – тарийхый заман ҳәм тарийхый мәкан болып есапланады. Демек, миллий менталитет – тарийхый мәкан ҳәм тарийхый заманда өсип жетилисетуғын дарақ. Себеби, ҳәр бир халық халық болып қәлиплесемен дегенше белгили бир тарийхый дәўирде тарийхый мәканда жасайды. Сол жердиң тәбияты, орталығы, бирге жасап атырған басқа халықлардың өз ара тәсири сол халықтың миллий менталитетиниң пайда болыўында айрықша роль ойнайды. Себеби, бир аймақта өмир кеширип атырған халықлардың турмыс қәлпи, үрп-әдет, дәстүрлери, той-мерекеси, мәденияты араласып, бир-бирине тәсир жасаў арқалы ўақыттың өтиўи менен сол халықтың миллий менталитетиниң қәлиплесиўине алып келеди. Нәтийжеде ҳәр бир миллеттиң өзине тән болған өзгешеликлерин өз ишине қамтыйтуғын миллий менталитет жаратылады.

Халықтың миллий менталитетиниң қәлиплесиўине белгили бир тарийхый мәканның ҳәм де тарийхый-социаллық қубылыслардың тәсири ҳаққында әдебият тарийхшысы, профессор С.Баҳадырова былай деп жазады: «Халықтың минези, үрп-әдети, менталитети өзи жасап турған жер, тәбият пенен байланыслы қәлиплеседи. Қарақалпақлар еркинликти, кеңисликти жақсы көретуғын, өтирик сөзди айтып билмейтуғын, жақсы көрсе қалдықсыз, берилип жақсы көретуғын, сумлықсыз, ҳадал, адамға мийримли, жаманлықтың не екенин билмейтуғын, ақ көкирек, ашық кеўилли халық. Дос ушын ҳәр нәрсеге таяр халық. Оның усындай минези қыйыншылықты көп көргенинен, адамның адамға қәдириниң не екенин билгенинен қәлиплескен болыўы керек» [1:16].

Академиклер С.Камалов, Б.Ахмедовлардың анықлаўлары бойынша, ҳәзирги қарақалпақ, өзбек, қазақ ҳәм басқа халықлардың әййемги заманлардан берли жасап киятырған тарийхый мәканы – бул өзлериниң ҳәзирги жасап турған жерлери болып есапланады. Демек, «Қарақалпақ халқының әййемги заманлардан берли ата-журты – ата мәканы усы ҳәзирги Қарақалпақстан Республикасының жайласқан жери. Олар усы жерде, яғный Арал ҳәм Әмиўдәрья бойларында пайда болған ҳәм бир қанша жағдайларға байланыслы бөлинип кетсе де, соң өз ата журтына қайтып келген» [2:13].

Академик С.Камалов қарақалпақлардың ески ата-бабаларының пайда болыў дәўирлерин бизиң эрамызға шекемги VII-V әсирлер деп көрсетеди [3:7].

Түркиялы тарийхшы илимпаз Зия Куртерқарақалпақлар монғоллар жаўлап алмастан бурын, яғный X-XI әсирлерде халық болып қәлиплескен, V-VI әсирлерде мәмлекетшилигине ийе болған, деген мағлыўматларды кең журтшылыққа жәрия етеди. Бул жаңалық қарақалпақлардың жүдә әййемги тарийхқа ийе екенлигин көрсетеди.

Қарақалпақлар көшпели емес, ал ярым отырықшы халық болған. Дурыс, қарақалпақлар ең әййемги массагетлер дәўиринде көшип қонып жасаған. Кейин ала олар ярым отырықшы болған. Суўдың жағдайына қарап егин еккен, мал шарўашылығы менен шуғылланған, балық аўлап тиришилик еткен. Бирақ, Шыңғысхан жаўлап алған соң олар басқа журтларға көшиўге мәжбүр болған. Себеби, монғоллар Әмиўдәрьяның жағасындағы қашыны бузып жиберип, дәрьяның аңғарын Сарықамысқа қарай бурып жибереди. Нәтийжеде, қарақалпақлардың бир бөлеги Әмиўдәрьяның жоқарысына, яғный Қашқадәрья ҳәм Сурхандәрья тәрепке кетеди, айырымлары Волга бойларына көшеди. Қарақалпақлардың бөлинип кетиўи мине, усы Шыңғысхан басып алыўшылығы ақыбетинде келип шығады [2:13-17].

Қарақалпақлардың келип шығыўы ҳаққындағы мағлыўматларды әййемги Қытай жазба дәреклеринен де табыўға болады. Мәселен, Қытай тарийхшысы Си Ма Цян өзиниң "Тарийхый естеликлер" китабында қаңлылардың турмыс тәризи ҳаққында пикир жүргизип, "олар үрп-әдетлери бойынша юечжиларға уқсап кетеди", деп жазады. Қытай дәреклеринде Қанғ мәмлекети Кангуй ямаса Канцуй деп аталған.

Авестода Канха, Птолемейде "кандар" (қанғар), "Шаҳнама"да турлар деп аталған қәўим негизинде саклар еди. Туран патшаларының бас қаласы Қанғдиз – ҳәзирги Ташкент ўәлаятының Аққорған районында жайласқан Қанға қаласы қалдықлары екенлиги анықланды. Қытай дәреклерине көре, қанғарларда мәмлекет болғанлығы ҳаққында мағлыўматлар бар. Искендер Зулқарнайнның әскерий жүрислеринен кейин Орта Азияның әййемги азатлықты сүйетуғын көшпели қәўимлери қублада Грек-Бактрия мәмлекети пайда болғаннан кейин, көп өтпей арқада көшпели қәўимлер ҳәм отырықшы жергиликли ҳәкимликлери аўқамы тийкарында өз мәмлекетин дүзеди. Бул мәмлекет ярым отырықшы, ярым көшпели қәўимлер конфедерациясы сыпатында пайда болған Қанғ мәмлекети еди. Турақлы әскерий күшке ийе болған бул мәмлекет Орта Азия қубласында жасайтуғын грек ҳүкимдарлығына қарсы қаратылған еди.

Ҳәзирги қарақалпақлардың арасында ушырасатуғын қаңлы руўының түп тийкары сол Қанғ мәмлекети атамасы менен байланыслы болыўы да мүмкин. Себеби, руўлар халықтан бурын пайда болады.

Сондай-ақ, Хорезмниң Ханқа районы атамасы ҳәм әййемги тамырлары да сол биз жоқарыда сөз еткен Қанғ мәмлекети аты менен байланыслы болыўы итимал.

Б.э.ш. I әсир орталарында Хан династиясына қараслы Қытай императорлары Уллы жипек жолының